

En modernare rättegång - några utvecklingsområden

Reformen En modernare rättegång, EMR, trädde i kraft den 1 november 2008 (prop. 2004/05:131). Den syftade till att skapa förutsättningar för ett modernare rättegångsförfarande som lever upp till kraven på rättssäkerhet och effektivitet. EMR innebar ökade möjligheter för domstolarna att anpassa handläggningen av målen utifrån vad som är mest ändamålsenligt och lämpligt i de enskilda fallen. Dessutom tydliggjorde reformen hovrättens överprövande funktion, bl.a. genom att formerna för bevisupptagning förändrades och systemet med prövningstillstånd utvidgades. Nya bestämmelser medförde också förbättrade möjligheter för användning av teknik i domstolarna. En utvärdering visar att det övergripande syftet med EMR har uppnåtts och att reformen har fallit väl ut. Sedan den 1 april 2016 gäller nya bestämmelser som syftar till att ytterligare förbättra domstolsprocessen (prop. 2015/16:39).

De processrättsliga verktyg som tillkommit genom EMR-reformen har emellertid inte fått fullt genomslag. För att hovrätterna ska kunna leva upp till verksamhetsmålen för den dömande verksamheten och de förväntningar som finns på att målen ska avgöras inom rimlig tid och med kvalitet krävs att rättegångsbalkens regler används fullt ut på det sätt som lagstiftaren har avsett.

Vid ett möte den 20 januari 2017 enades presidenterna för samtliga hovrätter om de riktlinjer för tillämpningen av vissa bestämmelser med anledning av EMR som framgår nedan. Promemorian har beretts av en arbetsgrupp bestående av hovrättslagmännen Monika Sörbom, sammankallande, och Mats Lundeholm, samt hovrättsråden Henrik Fernqvist, Mats Fällström, Margareta Hansson och Katarina Brodin. Fiskalen Klara Lundberg har varit sekreterare

Arbetsgruppen har vidare getts fortsatt uppdrag att följa upp och utbyta erfarenhet kring frågor på detta område.

Hänvisning till bevisning

Syftet med regleringen som möjliggör hänvisning till handlingar i ett mål är att kunna göra handlingarna till processmaterial utan att dessa behöver läggas fram i muntlig form vid en huvudförhandling. Genom 2016 års lagändring har det tydliggjorts att det är möjligt att hänvisa till såväl skriftlig som muntlig bevisning vid en huvudförhandling under förutsättning att rätten bedömer att det är lämpligt. Det konstateras i motiven att detta varit möjligt ända sedan EMR-reformens ikraftträdande. Ett förtydligande i detta avseende ansågs dock vara motiverat av pedagogiska skäl och syftade till att öka tillämpningen. Som konstaterats inledningsvis har denna möjlighet inte använts i tillräckligt hög utsträckning.

I motiven uttalas att rätten kan ta initiativ till hänvisning. Det konstateras vidare att det är viktigt att inhämta parternas synpunkter men det betonas att det är rätten som slutligen beslutar om det är lämpligt med hänvisning till ljud- och bildupptagningar (prop. 2015/16:39 s. 71).

För att hänvisning ska kunna tillämpas i större utsträckning bör rätten i ett tidigt skede av beredningen, normalt direkt när bevisuppgift lämnats, överväga hur handläggningen lämpligast bör ske och ta initiativ till frågor om hänvisning när det bedöms vara lämpligt. Ett beslut om hänvisning bör i regel fattas i god tid före en huvudförhandling i de fall det är fråga om hänvisning till omfattande skriftlig material eller mycket muntlig bevisning. Inget hindrar dock att ett beslut fattas i ett senare skede, om det bedöms som mer lämpligt. Parterna bör beredas möjlighet att ge synpunkter på frågan om hänvisning. För det fall en part anser att det är olämpligt med hänvisning bör denne ange skäl för det.

I vilka fall kan det vara lämpligt med hänvisning till muntlig bevisning?

Hänvisning till ljud- och bildupptagningar kan ofta vara lämpligt i större mål där den muntliga bevisningen är omfattande. Genom att bevisning läggs fram genom hänvisning underlättas i många fall planeringen och genomförandet av rättegångar som beräknas pågå i flera dagar. Det blir färre antal dagar som måste pla-

neras in med samtliga parter och partsföreträdare närvarande vilket kan innebära att en rättegång kan påbörjas och avslutas tidigare än vad som annars varit möjligt. Det skapar även förutsättningar för mer sammanhållna och ändamålsenliga rättegångar med fokus på själva processen och mindre behov av att ta hänsyn till logistik- och eventuella säkerhetsfrågor.

Hänvisning innebär ofta att rättens möjlighet att ta del av och värdera bevisning förbättras. Vid hänvisning kan uppspelningen av förhören ske mera koncentrerat, effektivt och med större flexibilitet än vid en huvudförhandling. Förhörspersonens roll i processen (målsägande, tilltalad, annan part, vittne eller sakkunnig) saknar därför normalt betydelse för frågan om lämpligheten av hänvisning. Det samma gäller förhörsuppgifternas vikt i rättegången, brottets svårighetsgrad och målets allvar eller betydelse för en part eller andra. Bedömningen av om hänvisning till ett visst förhör är lämpligt ska ske utifrån omständigheterna i det enskilda fallet. Hänvisningsmetoden behöver inte användas för samtliga förhör. Den kan kombineras med att vissa förhör spelas upp vid huvudförhandlingen. Vid planeringen av en huvudförhandling där hänvisning till muntlig bevisning ska ske måste hänsyn tas till den tid som krävs för att rätten ska kunna ta del av förhören. Vilka dagar som är avsatta för hänvisningen bör tydligt redovisas för parterna i en huvudförhandlingsplan. Vid handläggningen av målet tar rättens ledamöter tillsammans del av det material till vilket hänvisning görs, normalt när upptagningen av förhöret skulle ha spelats upp om parterna varit närvarande.

Ibland innehåller domarna relativt utförliga referat av vad förhörspersonerna i tingsrätten har berättat. Det förekommer emellertid att parterna i sina bevisuppgifter åberopar uppspelning av förhör, utan att ha övervägt om det skulle vara tillräckligt med uppläsning av referat alternativt hänvisning till ett referat. Rätten bör i sådana fall under beredningen av målet ta upp frågan om behovet av uppspelning.

I vilka fall är det lämpligt med hänvisning till skriftlig bevisning?

Hänvisning till skriftlig bevisning förutsätter ofta – om det inte är fråga om handlingar av begränsad omfattning - att vissa förklaringar och läsanvisningar

lämnas av den part som åberopar bevisningen. Det ligger i partens intresse att lyfta fram det som anses vara väsentligt för prövningen och bevisvärderingen. En klar och tydlig bevisuppgift underlättar förberedelsearbetet inför en huvudförhandling för alla inblandade. Ett pedagogiskt bra sätt att tillämpa bestämmelsen om hänvisning vid huvudförhandling kan vara att låta parterna som åberopar bevisningen peka på de för dem centrala delarna av respektive handling eller visa exempel på materialet, t.ex. en av ett större antal likartade fakturor och låta övriga handlingar bli processmaterial genom hänvisning. Om det krävs en mer utförlig genomgång av den skriftliga bevisningen för att hovrätten ska kunna tillgodogöra sig innehållet bör rätten diskutera handläggningen av målet med parterna. Detta kan exempelvis ske vid ett förberedelsesamträde.

Avgörande av brottmål utan huvudförhandling

Syftet med regleringen är att domstolarna ska kunna avgöra mål endast efter skriftlig handläggning i de fall utredningen eller omständigheterna inte kräver att en huvudförhandling hålls. EMR-reformen innehöll inte några ändrade regler för avgörande av mål utan huvudförhandling. Genom de nya reglerna om dokumentation av muntlig bevisning och möjligheterna att ta del av förhör från tingsrätten vid prövningen i hovrätt förväntades dock utrymmet för att avgöra mål utan huvudförhandling öka med hänsyn till att det ofta inte längre är nödvändigt med en huvudförhandling med hänsyn till utredningen.

Möjligheterna att avgöra vissa brottmål utan huvudförhandling har efter 2016 års lagändring utökats genom att kravet på att det i vissa fall ska vara uppenbart obehövt att hålla sådan förhandling tagits bort. Det innebär att fler mål kan avgöras utan huvudförhandling. En grundläggande förutsättning är dock att målet ska kunna utredas tillfredställande utan huvudförhandling.

I vilka fall är det lämpligt att avgöra mål utan huvudförhandling?

Möjligheterna att avgöra mål utan huvudförhandling bör främst komma till användning i mindre omfattande mål. Vid prövningen av domen utgår rätten från

vad parterna har fört fram i hovrätten och tar tillsammans del av överklagande, svarsskrift, den åberopade bevisningen och personalia.

En fördel är att avgörande utan huvudförhandling i många fall möjliggör ett snabbare avgörande eftersom det inte krävs att parter och ombud behöver bokas upp för ett visst tillfälle. Rätten bör i ett tidigt skede under beredningen av målen överväga om det är möjligt att avgöra målet utan huvudförhandling. Rätten kan med fördel redan i samband med svarsföreläggandet ta upp frågan i de fall det bedöms vara möjligt med ett sådant avgörande.

Har parterna inte begärt huvudförhandling bör möjligheten att avgöra målet utan sådan förhandling övervägas om den beräknade tiden för huvudförhandling i hovrätten inte överstiger en dag, utredningen eller rättsfrågan inte framstår som svårbedömd och det saknas anledning att döma den tilltalade till en mer ingripande påföljd än ett inte alltför långt fängelsestraff. När parterna inte har begärt huvudförhandling och ändringsyrkandet endast tar sikte på påföljdsfrågan, bör också mål där en mer ingripande påföljd kan bli aktuell i vissa fall kunna avgöras utan sådan förhandling. Finns det inte anledning att döma den tilltalade till annan påföljd än böter eller villkorlig dom eller sådana påföljder i förening, kan det vara lämpligt att avgöra mål utan huvudförhandling trots att part begärt sådan, om en förhandling är obehövlig. Så kan vara fallet om en huvudförhandling inte är påkallad av utredningsskäl och målet inte rör någon allvarligare brottslighet.

Erfarenhetsutbyte

Ett fortsatt utbyte av erfarenheter mellan domstolar, åklagare och advokater angående tillämpningen av rättegångsbalkens bestämmelser bör ske i syfte att åstadkomma bättre och mer ändamålsenliga rättegångar.